

**MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE\***

**Özet**

Bu makalede “Muhaliif Kaynaklarda İbâdîyye” konusu ele alınacaktır. Sünnî ve Şia kaynaklarında İbâdîyye, Havâric perspektifine hapsedilmiştir. İbâdiler’in itirazları hakim paradigma tarafından yeterince dikkate alınmamıştır. Siyasal iktidarlar yaptıkları eylemleri halk nezdinde meşru göstermek için toplumun temel dinamiklerini kendi menfaattarı doğrultusunda kullanırlar. Bu yaklaşım resmi tarih olarak karşımıza çıkar. Resmi tarihin karşısında karşıt/muhaliif tarih yer alır. Bu nedenle tarihi olayları değerlendirirken doğru sonuçlara ulaşmak için resmi tarih yanında muhaliif tarih de dikkate alınmalıdır. Ülkemizde, İbâdiler’in itirazlarını konu alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Sünnî kaynakları tamamını değerlendirmek bir makalenin sınırlarını aşacağından bu makale Sünnî fırak kitaplarından Eş’arî ve Bağdâdî ile sınırlı tutulmuştur.

**Anahtar Kavramlar**

**Eş’arî**

**Bağdâdî**

**Şehristanî**

**İbâdîyye**

**الإباضية في مصادر الفرق المخالفة**

**الملخص**

تتناول هذه المقالة المذهب الإباضي في مصادر الفرق المخالفة مثل الفرق السنية والشيعية، حيث ساققت هذه الفرق وغيرها احتمالات وادعاءات كانت نتيجتها حشر المذهب الإباضي ضمن فرق الخوارج، ورغم اعتراض المذهب الإباضي بشدة على هذه الادعاءات لم تكن مصادر الفرق الأخرى منصفة في الاستماع إلى وجهة نظرها، وبررت هذه المصادر الإجراءات التي قامت بها السلطات الحاكمة بهدف كسب المشروعية عند الناس وخدمة لمصالح خاصة بها، تعتبر هذه المقاربة للأسف هي الممثل للتاريخ الرسمي الموجود أماماً، بالإضافة إلى وجود التاريخ المخالف المكتوب من قبل الطرف الآخر المقابل له، ولكي نحصل على نتائج دقيقة علينا تناول كل المصادر بدون استثناء أبداً من حيث البحث والتمحيص وإلا نكون قد كررنا ما قام به غيرنا، وتكمن أهمية هذه المقالة في أنه لا يوجد هنا في بلادي أي بحث يتناول هكذا موضوع، كما يتحتم علينا ذكر أن تقييم المصادر السنية من حيث البحث

\* Doç. Dr. Orhan ATEŞ, [orhanates1624@hotmail.com.tr](mailto:orhanates1624@hotmail.com.tr)

والتدقيق حول هكذا موضوع أمر لا يمكن حصره في مقالة، لذلك حصرت هذه المقالة بمؤلفات الأشعري والبغدادي.

## الكلمات المفتاحية: الأشعري البغدادي الخوارج الإباضية

### Giriş

Siyasal iktidarlar yaptıkları eylemleri halk nezdinde meşru göstermek için toplumun temel dinamiklerini kendi menfaattarı doğrultusunda kullanırlar. Bu yaklaşım resmi tarih olarak karşımıza çıkar. Resmi tarihin karşısında karşıt/muhalif tarih yer alır. Bu nedenle tarihi olayları değerlendirirken doğru sonuçlara ulaşmak için resmi tarih yanında muhalif tarih de dikkate alınmalıdır. Tosh, “Tarih siyasal bir savaş meydanıdır”<sup>16</sup> der. “Otoriteye başkaldıranlar da bu başkaldırıcıyı boğ- maya çalışanlar da tarihin desteğini yanlarına almaya çalışırlar... Oysa günümüzde iktidarın tarih yorumu ders kitapları, basın ve televizyon dolayısıyla heryere nüfuz ediyor.”<sup>1</sup>

Bu makalede Sünnî fırka kitaplarının İbâziye fırkasına yaklaşım biçimleri ele alınacaktır. Günümüze kadar yazılan Sünnî fırka kitaplarının tamamını değerlendirmeye almak bir makalenin sınırlarını aşacağından Eş'arî ve *Bağdâdî*, tarafından yazılan eserler dikkate alınacaktır. Doğru sonuçlara ulaşabilmek için Sünnî ve İbâdî kaynaklar birlikte değerlendirilecektir. Ülkemizde ve diğer Sünnî dünyada İbâdîlik ile ilgili araştırmalara bakıldığında kaynaklarda yer alan bilgilerin doğruluğu yeterince sorgulanmadan ve İbâdîler'in kendi kaynaklarına müracaat edilmeden İbâdiyye, Haricî bir fırka olarak değerlendirilmiştir.<sup>2</sup> Yörükân, İbn Teymiyye'nin *el-Furkân*'ına atıfta bulunarak bu konuya şu şekilde açıklık getirir: “Hâricî mezheplere kendi kitaplarından değil başkalarının nakillerinden muttalî olduk. Zira Mutezile'nin olduğu gibi bunların da kendi kitapları yoktur.”<sup>3</sup>

İslam Tarihinde fırkalarla ilgili yazılan ilk kaynaklara **Makalaât**, bu ilimle meşgul olan kimselere de **Ashâbu'l-Makalaât** adı verilmiştir.<sup>4</sup> İslam mezhepleri Tarihinin ilk kaynakları İslam'ın üçüncü halifesi Hz. Osman'ın katlinden sonra özellikle de Emevîler döneminde kaleme alınmıştır. Bu eserler hakkında genel olarak şunları söyleyebiliriz: Ehl-i sünnet olarak zikredilen alimler tarafından değil onların ehl-i bidat olarak zikrettikleri kimseler tarafından yazılmıştır;

<sup>1</sup> John Tosh, *Tarihin Peşinde*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997 s. 11.

<sup>2</sup> Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l- İslâmiyyin ve'htilâfü'l-Musallîn*, (Neşr. H. Ritter), Wiesbaden, 1963, s. 103.104.

<sup>3</sup> Yörükân, *Ebû'l-Feth Şehristânî*, s. 85.

<sup>4</sup> Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkaahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı) “Çevirenin Önsözü, s. XIII- XXXI.

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

küçük çaplı eserlerdir; konuları sınırlıdır; sistematik değillerdir ve günümüze ulaşmamışlardır.

Misal:

- i. El-Yaman b. Ribab, *Kitabu'l- Makalaât* (Haricî)
- ii. Amiru'l-Hanefi Necde b. Uveymir ...*Makalaât'ı* (Havâric'in Necedat kolunun imamı)
- iii. Muhammed b. El-Heysam'in *Makalaât'ı*. (Kerramî)
- iv. Ka'bî'nin *Makalaâtı* (Mu'tezilî)
- v. Ali b. Yezîd el-Kerâbisî'nin *Makalaât'ı* (Cebriye'den)
- vi. M. b. Şeddât b. Zurkan'ın *Makalaât'ı*. Mutezili Nazzamın ashabından
- vii. Harun el Varrâk'ın *Makalaât'ı*<sup>5</sup>

Bidat olarak zikredilen kimselerin yazdıkları Makalaâtlar'dan sonra Ehl-i Sünnet alimleri de önceki Makalaâtlar'da yer alan görüşleri çürütmek ve kendi görüşlerini savunmak için kendi Makalaâtları'nı yazmaya başlamışlardır. Eş'arî, Bağdâdî ve Şehristânî tarafından yazılan Makalaâtlar örnek olarak zikredilebilir. Ehl-i Sünnet alimleri tarafından yazılan Makalaâtlar sırf ilmi heyecandan doğmamış; İlk Makalaâtlar'a tepki olarak ve savunmacı bir amaçla kaleme alınmıştır. *Bağdâdî el-fark beyne'l-firak* adlı eserinde bu gerçeği kendisi ifade etmektedir.

Mezhepler tarihi yazıcılığının, en eski ve köklü sorunlarından birisi fırkaların anlatımında yazarların yeterince tarafsız ol(a)mamalarıdır. Bu durum, müelliflerin tarafgir davranmaları, muktezay-ı kavil yapmaları, abartıya kaçmaları, fırkaların görüşlerini eksik anlatmaları hatta bazen gerçeğe muhalif bilgiler vermeleri şeklinde kendisini göstermiştir.<sup>6</sup> Müellifleri tarafgirliğe zorlayan önemli nedenlerden birisi siyaset olduğunu ifade etmiştik.<sup>7</sup> Çünkü fırkalar kendilerini kuşatan siyasî yapı için gerçekten önemli kurumlardır. İktidarını gelecek yıllara taşımak isteyen siyasî otorite, fırkaları ve fırka yazıcılığını kendi ikballerine göre biçimlendirmeye muhalifleri kötülemeye gayret göstermişlerdir. *Ka'b al-Ahbar'dan* şöyle rivayet edilmektedir: Şehit kişi için iki nur vardır. Haricîler'den şehit edenler için on nur vardır. Cehennem yedi kapısı vardır birisi Harurîler içindir.<sup>8</sup>

İslam Mezhepleri alanında yazılan eserlere baktığımızda, İslam bilginlerinin farklı bölgelerdeki insanları ve fikirleri tanımak için olağan üstü çaba harcadıklarına şahit oluruz. Bilginlerin bu insanüstü çabalarını takdir ettikten sonra önemli bir hakikati de en başta zikretmemiz gerekir: mezhepler hakkında yazılan eserlerin ekser çoğunluğu, ilmi bir gaye için

<sup>5</sup> Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, "Çevirenin Önsözü", s. XIII- XXXI.

<sup>6</sup> Watt, M.W, *age.*, "Çevirenin Önsözü", VI, Ankara, 1981.

<sup>7</sup> Halilî, *Mezhep Taassubu*, (trc. Orhan Ateş, "Çevirenin Önsözü", s. 7-18. Bursa 2016

<sup>8</sup> Neseî, *et-Tabsıra*, s. 62

değil çoğu defa iktidar gücünü elinde tutan siyasetçileri memnun etmek ve taraftarların dini duygularını tahkim ve tahrik etmek için yazılmışlardır. İktidar sahipleri mezheplere ait düşüncelerin kitaplarda yazılı anlatımlardan ibaret olmadığını ve sosyal hayatta önemli bir role sahip olduklarını herkesten daha iyi bildikleri için, bu alana çok önem vermişlerdir. Mezhepleri kullanarak bazen halkın tepkilerini dizginlemişler bazen de İslam'ın Müminlere tanıdığı hakları işlevsizleştirmişlerdir. Neseffî'de geçen şu ifadeler güzel bir örnektir: "Ulul-emir Müslümanların geneline muhalefet etmez. Çünkü nerede olursa olsun hak onunla beraberdir. Bu nedenle Peygamberimiz, emirlere itaat etmemizi emir etmiştir. Vele ki burnu kesik köleler olsalar bile. İnsanların, iyi olsun kötü olsun bir yönetici olmalıdır. Ebu Zer, Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söylemektedir: "Ey Eba Zer yapman gereken şey duyup itaat etmektir, başındaki yönetici Habeşli bir köle olsa bile." Hilafetin Kureşliliği ile yola çıkan Sünnî imamet anlayışı sonunda, sorgusuz sualsiz başa gelen otoriteye boyun eğmeye dönüşmüştür. Hicri kırk bir yılında Muaviye ile iktidarı ele geçiren Emevîler hilafeti saltanata dönüştürdükten sonra meşruiyetini sağlamak için Ca'd b. Dirhem (ölm. H. 124) tarafından ortaya atılan daha sonra da Cehm b. Saffan (ölm. H. 128) tarafından sistematize edilen Cebriyye'nin itikadi görüşlerine sığındı<sup>9</sup> Bir diğer neden de dinî hamasettir. Kendi dinî veya mezhebî görüşlerini mutlak doğrular olarak gören müellifler, diğer fırkaları anlatırken tasvirî bir yöntem kullanmamışlar ve yeterince objektif olamamışlardır. Eş'arî kendi döneminde bu meseleye dikkat çekenlerdendir.<sup>10</sup> Bu hususa dikkat çeken Yörükân şunları söyler: "Esasen ekseriyetle mezhepler etrafında yazılan kitaplar ve makaleler, ilmî eserler vücuda getirmek arzusundan ziyade dinî hisleri tatmin etmek ve hükümetlerin tutunabilmesi için meslekî ihtirasları tahrik etmek ihtiyaçlarından doğmuşlar ve kuvvetlerini bu kaynaklardan almışlardır. Nitekim mezhep ihtilafları, bazen yeniden hükümetlerin doğmasına sebep olmuş ve bazı büyük iktidarların bölünmesine ve bazılarının büsbütün ortadan kalkmasına yol açmıştır."<sup>11</sup>

Mezhep ihtilafları bazen yeni devletlerin doğmasına yol açarken bazen de büyük devletlerin bölünmesine ya da tümden yok olmasına neden olmuştur. Günümüz Orta Doğu coğrafyasında yaşanan mezhep savaşları bunun en canlı ve en acı örneğidir. İslam Tarihinde bunu doğrulayan çok sayıda örnek bulmak mümkündür. İbn Teymiyye, Emevî Devletinin çöküş sebepleri arasında mezhepleri büyük bir neden olarak zikreder. Yine Abbasiler dönemi mezhep kavgaları ile geçmiştir; Fatimiler'in Şiiliği Abbasiler'e; Safevi Şiiliği Sultan Selim'e karşı çıkabilmek için geliştirilmiş bir stratejidir.<sup>12</sup> İbn Teymiyye bu sözleri ile "Emevî Devletinin

<sup>9</sup> Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*, İzmir 2013, s. 77; Bağcı, H. Musa, "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü", *DÜİF Dergisi*. Diyarbakır; 2000, II, 105-131.

<sup>10</sup> Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfû'l-Musallîn*, (Neşr. H. Ritter), Wiesbaden, 1963, s. 1.

<sup>11</sup> Yörükân, Yusuf Ziya, *Ebû'l-Feth Şehristânî ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, (Notlarla yayıma hazırlayan Murat Memiş), Ankara, 2002, s. 92.

<sup>12</sup> Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s. 27

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

yıkılma nedeni sadece mezheplerin çıkardığı tefrikalardır” demek istiyorsa buna katılmamız mümkün değildir. Çünkü mezhepler bazen toplumsal muhalefetin sesi ve ezilenlerin ortak vicdanı olur. Özellikle Emevîler’in adil olmayan idaresine karşı sonunda Mu'tezile, Mürcie, Şia ve Muhakkime karşı çıkmak zorunda kalmışlardır. Siyasi iktidar toplumun ortak vicdanını susturmak için dini araç olarak kullanmıştır. Dinin temel kaynakları bu yönde kullanılmıştır. Semahat-ı Şeyh Halilî'nin ifadesi ile adaleti ve Hakkı temin etmesi için gönderilen temel naslar zulmün aracı haline getirilmiştir. Siyasi idareye itaatı emreden mevzu hadisler bunun en açık örneklerini teşkil ederler. Kendi dünyalarını ihya etmek için Hz. Peygamber'e yalan söz isnat etmişlerdir. Neseffî'de geçen aşağıdaki metinler bu amaca yöneliktir. Ebu Hureyre Rasulullah s.a.v in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim imama itaat ederse bana itaat etmiş olur. Kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim imama isyan ederse bana isyan etmiş olur.”<sup>13</sup> İbn Abbas Şa'bî'nin şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Bilmediğin şey konusunda ümitli ol ama Mürciler'den olma. Ehl-i Beyti sev, ama Şiî olma. Deki muhakkak Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder ama kaderi olma. Emr-i maruf nehy-i ani'l- münker yap ama Harurîler'den olma.” İbn Abbas (ra) Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bilmediğini ümit et ama Murciler gibi olma. Ehli beyt'i sev ama Şiî olma. De ki Allah: Adaleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emreder ama Kaderiler gibi düşünme. İyiliği emret kötülüğü yasakla ama Harurî olma.”<sup>14</sup> Beni Sevâd'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittim “ Bazı insanlar benden buğz ederler. Allah benden buğz etmelerinden dolayı onları ateşe koyar” Enes b. Mâlik Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetimden iki gurup vardır ki onların şefaatten payları yoktur. Onlarda Harurîyye ve Kaderiyeciler'dir.”<sup>15</sup>

Sait b. Salih el-Esdî İbrahim' in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bilmem ki Mürciler'in fitnesinden mi korkayım yoksa Ezrakiler'in fitnesinden mi?”<sup>16</sup>

İktidarı elinde tutanlar, muhaliflerin kendi fikirlerini yazma ve ifade etme hakkını ya sınırlı tutmuşlar ya da hiç vermemişlerdir. İlahi irade insanlara düşüncelerini belirleme hakkı tanımak için âkil olma ve buluğa erme şartını koymuştur. Âkil ve baliğ olmayanları dinî emirlerden sorumlu tutmamıştır.<sup>17</sup> Ümmetin onayını almadan iktidarı ele geçirenler ya da adil olmayan iktidarlar, ne yazık ki, İlahi iradenin insanlara tanıdığı hakkı Müslümanlara tanımamışlardır. Bu gerçeği politik baskıların uzağında kalan ve siyasi adaleti konu edinmeyen müelliflerin eserlerinde görmek mümkün değildir. Bu gerçek ancak iktidarın kendisine muhalif gördüğü alimlerin hayatlarında ve eserlerinde kendisini gösterir. İmâm Cabir b. Zeyd'in (ra)

<sup>13</sup> Neseffî, *et-Tabsıra*, s. 77.

<sup>14</sup> Neseffî, *et-Tabsıra*, s. 63

<sup>15</sup> Neseffî, *et-Tabsıra*, s. 63

<sup>16</sup> Neseffî, *et-Tabsıra*, s.

<sup>17</sup> Altıntaş, Hayrani, İslam'ın Gerçek Yüzü s: 144

müntesiplerine yazdığı mektuplarda bu konuya ışık tutan ifadeler vardır. *Biz onlardan korkuyoruz bizim için bahane arıyorlar.*<sup>18</sup> *"Allah sana mutlu bir hayat versin. Bizim ve senin günahlarını affetsin. "Bak sana yazdığım hiçbir mektubu geri bırakmadan imha et. İhtiyaç duyduğun şeyi bana yaz"*<sup>19</sup>

## SÜNNİ KAYNAKLARDA İBADİYYE

### A. İMAM EŞ'ARİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İBÂDİYYE FIRKASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

#### a. Hayatı

Hicrî (260/873-74) tarihinde Basra'da doğan Eş'arî'nin uzun adı Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Salim b. İsmail b. Abdullah b. Musa b. Bilâl b. Ebî Bürde b. Mûse'l-Eş'ârî'dir. İsminden de anlaşılacağı üzere kendisi sahabeden Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin (44/664-65) soyundan geldiği söylenmektedir.<sup>20</sup> Lakâbı Nâsiru'd-dîn'dir.<sup>21</sup> Eş'arî ekolün tartışmasız teorisyenidir.<sup>22</sup> Taberî ve Mes'udî ondan bahsetmez. Onunla ilgili bilgileri İbn Nedim'in *Fihrist*'inde bulmak mümkündür.<sup>23</sup>

Annesinin Cubbai ile evlenmesi sonucu yaklaşık otuz yıl üvey babası Cubbai ile kalmış ve onun etkisi ile Mu'tezile mezhebini benimsemiştir. Eş'arî Hicrî üç yüz yılında, Mutezile mezhebini terk etmiştir. Onun ayrılışı hakkında farklı nedenler ortaya atılmıştır. Üvey kardeşini kıskançlığı, Mu'tezili fikirlerin yetersizliği ve Hz. Peygamberi rüyasında gördüğü ve onun emirleri neticesinde Mu'tezile'den itizal ettiği bu iddialar arasında yer alır.<sup>24</sup> Ancak muteber kaynaklar rüya olayını tutarlı bulmamışlardır.<sup>25</sup>

Bir Cuma günü Basra camiinde minbere çıkarak şunları söylemiştir: "Ey insanlar, Beni tanıyanlar, beni tanıyorlar. Tanımayanlara da ben kendimi tanıtıyorum. Ben falan oğlu falanım. Ben, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu, Allah'ın gözlerle görülemeyeceğini, kötü fiilleri kendimizin yaptığını söylüyordum. Ben bunlardan tövbe ediyor ve bu fikirlerden vazgeçiyorum. Ey İnsanlar, ben bu süre zarfında evime kapandım ve bu fikirlerle ilgili delilleri düşündüm. Onların hiç birisi bana tercih sebebi olarak uygun gelmedi. Yüce Allah'tan bana hidayet etmesini istedim. O da bana şu yazmış olduğum şeyleri hidayet etti. Bunun üzerine, şu elbiseden soyduğum gibi, bütün içinde

<sup>18</sup> Cabir b. Zeyd, *Resâilul İmam Cabir b.Zeyd el-Ezdî*, 2013 Sîb, "On Dördüncü Mektup"

<sup>19</sup> el-Caberî, Şeyh Ferhan b. Ali, Sîb 2013 Resâilul İmam Cabir b.Zeyd el-Ezdî, Mektebetu ed-Damiri Saltanetu Umman (sayfa 134-136)

<sup>20</sup> Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir el-Atâ, Beyrut, 1997, c. XI, s. 347-349.

<sup>21</sup> İbn Asâkir ed-Dimeşkî, *Tebyînu Kizbi'l-Müfterî fî mâ Nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, s. 46.

<sup>22</sup> Watt. W. Montgomery, "al-Ash'arî, Abu'l-Hasan", *The Encyclopaedia ojsl.am. (New Edition)*. Leiden, 1954-. I/694~695

<sup>23</sup> İbn Nedim, s. 181. FLÜGEL baskısı; İbn Hallikan, *Vefayat*, c. II, s. 446-447, n. 402; tercüme, c. II, s. 227-228;

<sup>24</sup> Tebyin, s. 39; Ebu'l-Kâsım „Ali b. el-Hasen b. Asâkir ed-Dimeşkî, *Tebyînu Kizbi'l-Müfterî fî mâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut, 1416/1995, s. 24-30; Şemsuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-'A'yân*, Mısır, 1996, c. I, s. 326-327.

<sup>25</sup> Erkan Yar, "Eş'arî ve Metodolojisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sayı: II, Elazığ, 2005, s. 19-47.

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

bulduğum fikirlerden soyunuyorum" Eş'ârî'nin doğum tarihinde ihtilaflar olduğu gibi vefat tarihinde de bir takım ihtilaflar olmakla birlikte, tercih edilen görüşe göre O, (324/936-37) yılında Bağdat'ta ansızın vefat etmiştir.

el-Eş'ârî, Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının gelişip yaygınlaşmasına yönelik önemli katkılarından dolayı "Nâsîru"d-dîn" lakabıyla da tanınmıştır. Nitekim kendisinden sonra gelen el-Bâkillânî (ö.403/1013), el-Bağdâdî (ö.429/1037), el-Cüveynî (ö.478/1085) ve el-Gazzâlî gibi kelâmcılar, görüş ve düşüncelerini beyan konusunda genelde İmâm el-Eş'ârî'nin düşüncelerine istinat etmişler ve her defasında kendisinden övgüyle bahsetmişlerdir.<sup>26</sup>

### b. Eserleri

Ebu'l-Hasen Eş'ârî'nin üç yüze eser yazdığı söylenmektedir. Eserlerin bir kısmı, Mu'tezilî döneme aittir. Ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Eş'ârî'nin eserlerini kaynaklarda zikredilen konularına göre şu gruplara ayırılır:

- a) Kelâm ilmiyle ilgili olan ve özellikle Mutezileyi reddi hedef alan eserler.
- b) Filozoflar, Tabiatçılar, Dehrîler, Brahmanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar gibi cereyanları reddeden eserler.
- c) İslâmî ve gayr-ı İslâmî fırkaların görüşlerini reddetmeksizin nakleden Makâlât kitapları.
- d) Tefsir, Hadis, Fıkıh ve diğer İslâmî ilimler sahasında meydana getirdiği eserler  
Eserlerinden bazıları şunlardır:
  1. el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne: Mu'tezilî fikirleri reddettikten sonra ilk önce kaleme aldığı bilinen eseridir.
  2. el-Lum'a fi'r-Reddi 'Alâ Ehli'z-Zeyğa ve'l-Bid'a: Kelâmı bir uslûbla yazılan bu eser on baktan oluşmaktadır. Bu eserde Kelâmullah, İrade, Kader, Ru'yetullah, Va'd ve Va'id ile İmamet konulan ele alınmıştır.
  3. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn: Bu eser isminden de anlaşılacağı üzere bir Makâlât kitabıdır. Bu eserin de H. Ritter tarafından hazırlanan tahkikli neşri 1928 ve 1933 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.
  4. Risâle fî İstihsâni'l-Havz fi'l Kelâm: On bir sahifelik bu risale de nazar ve istidlâlin müdafaası yapılır.
  5. Risâletü'l-İmân: İman konusundaki bilgileri ihtiva eden bu risaledir.

<sup>26</sup> Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kurân ve Dureruhû*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005, s. 5.

### c. Eş'arî'nin İbâdiyye Hakkındaki Görüşleri

Bu bölümde Ali Yahya Muammer tarafından kaleme alınan *el-İbâdiyye beyne Fırakî'l-İslamiyye*<sup>27</sup> adlı eserin birinci bölümü dikkate alınarak Eş'arî ve diğer Sünnî kaynaklar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Eş'arî kendisinden sonra gelen Bağdadî ve Şehristanî gibi müelliflere de referans olduğu için Eş'arî üzerinde mufassal durulacaktır. Bağdadî ve Şehristanî'nin yaklaşımları ele alınırken tekrara düşmemek için benzer konular muhtasar geçilecektir.

*Makalatu'l-İslâmiyyîn*" fıkalar tarihi alanında önemli bir eserdir.<sup>28</sup> Ancak önemli olması onun hatadan müstağni olduğu anlamına gelmez. Fıkaların anlatımında tarafsızlık önemli bir sorundur.<sup>29</sup> Eş'arî'nin ömrünün kırk yılı Mu'tezile içerisinde geçmiştir. Mu'tezilî görüşleri terk ettikten sonra ömrü önceki görüşleri ile savaşmakla geçmiştir.<sup>30</sup> Bu durum Eş'arî'nin mücadeleci yapısını göstermektedir.<sup>31</sup> Eş'arî, önceki Makalât yazarlarının gerçeklere aykırı beyanda bulduklarını ama kendisinin eserini yazarken tarafsız kalacağını; fıkaların görüşlerini aktarmakla yetineceğini; kendi görüşlerini beyan etmeyeceğini; lehte ve aleyhte konuşmayacağını söylemektedir.<sup>32</sup> Ancak İbâdî araştırmacılar, İbâdîlik bahsinde bu sözüne sadık kalmadığını ileri sürmektedirler. İbâdiler tarafından yöneltilen itirazları şu ana başlıklar altında sıralayabiliriz; İbâdiyye'nin menşei, adlandırma Sorunu, kurucu Liderler, İbâdî Fıkalar, İbâdî görüşler.

#### 1. İbâdiyye Havâric İlişkisi

Daha önce ifade edildiği gibi fırak kitaplarını kelam kitaplarından ayıran en temel husus şudur: Kelam kaynakları bir görüşü savunmak ve diğer görüşleri de çürütmek için yazılmıştır. Oysa fırak tarihi kaynaklarının bir görüşü savunmak ya da kötölemek gibi bir amaçları yoktur. Onların gayesi fıkaların ve görüşlerinin oluşum süreçlerini açıklığa kavuşturmaktır. Eş'arî'nin Haricîlik anlatımına baktığımızda Eş'arî zahirde bir fıraka yazarı gibi tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak kullandığı anlatım yöntemleri ile muhalif bir kelamcının yaptığı işi yapmıştır. Eş'arî İbâdiyye fırkasını Havâric'in bir alt fırkası olarak gösterir.<sup>33</sup> Oysa bu yaklaşım tarih boyunca tüm İbâdiler'in karşı çıktığı bir

<sup>27</sup> Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye beyne Fırakî'l-İslamiyye*, Mektebetü'd-Dâmîrî, s. 7- 50, Sib, Saltanat-ı Omân 2014

<sup>28</sup> Onat, Hasan, "Makalâtü'l-İslamiyyîn", TDV. Ansiklopedisi, c. 27, s. 406

<sup>29</sup> Kutlu, Sönmez

<sup>30</sup> Doğan, Hüseyin "Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Kelâmdaki Yöntemi Üzerine", Kelam Araştırmaları c. 11:1 (2013), ss.139-168.

<sup>31</sup> İbn-i Asâkir'in (571/1 1 76)

<sup>32</sup> Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilafu'l-Musallîn*, (thk.Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Kahire 1905, c. I, s. 32

<sup>33</sup> Eş'arî, *Makalat*, c. I, s. 172.



## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

yaklaşımdır. İbâdî kaynaklar, kendilerini Havâric'in (Ezrâkî, Sufriyye, Necedat) değil doğrudan Muhakkime'nin / Ehl-i Nehrevân'ın halefi olarak görürler.<sup>34</sup>

Eş'arî'nin Ehl-i Nehrevân'ın teşekkül tarihini açıklığa kavuşturma da yetersiz kaldığı söylenebilir. Şöyle ki,

- i. Muhakkime'nin teşekkülünden yani Hicrî 37 yılından ilk fırkalaşma tarihi olan Hicrî 64 yılına kadar olan süreç yeterince açıklanmamıştır.
- ii. İbâdiyye ile ona isnat edilen fırkaların ne zaman ve nasıl teşekkül ettikleri ve ana fırka ile fûrular arasındaki ilişkiler sayfalar arasında meçhul kalmıştır. İbâdiler kendilerine isnat edilen bu fırkaların gerçekte hiçbir zaman olmadığını ileri sürerler.

### 2. İbâdiyye'nin Kurucusu Meselesi

Eş'arî, İbâdiyye fırkasının müessisi hakkında bilgi vermeden fûrularını anlatmaya başlar. Ancak Bu hususu malumu ilam kabilinden geçmiş olması mümkündür.<sup>35</sup> İbâdiyye İbâdî kaynaklar Abdullah b. İbâd'dan övgü ile bahsetmekle beraber onu İbâdiyye'nin kurucusu olarak görmezler. İbâdî kaynaklara göre, fırkanın fikri müessisi İmâm Câbir b. Zeyd'dir. İmâm Câbir b. Zeyd Ummân'da doğmuş daha sonra Basra'ya gelmiştir. İmâm Câbir b. Zeyd Tabiunun büyüklerinden olup Hz. Aişe (ra), İbn Mesud (ra) başta olmak üzere çok sayıda sahabe ile görüşmüş ve onların övgüsüne mazhar olmuştur. Basra'da fetvasına başvuruyla saygın bir bilginidir. İbâdiyye fırkasını Câbir b. Zeyd'e nispeti halk üzerinde daha çok ilgi doğuracağından muhalif kaynaklar ve Ümeyye ve Abbasi idaresi İmâm Câbir b. Zeyd ile İbâdiyye fırkası arasındaki ilişkiyi gizlemişlerdir. Ancak bazı kaynaklar aksini iddia eden delillerle doludur. Günümüz İbâdiler'inin kuşaktan kuşağa İmâm Câbir b. Zeyd'i hakiki kurucu olarak aktarmaları ve onun fıkhi fetvalarına göre hayatlarını şekillendirmeleri İmâm Câbir b. Zeyd'in imamaetine en açık ve güçlü delildir.

### 3. Adlandırma Meselesi

İbâdiler, kendi toplulukları ehl-i Hak ve'l-İstikame, Ehl-i Da've gibi isimler verirler. Bu adlandırmalar İbâdî zihniyete ışık tutar. Bu isimlerle kast edilen manalar şunlardır: Onlar kılıç ehl-i değil davet ehlidirler. Onlar Hz. Peygamber'in sahih sünnetini takip eden istikamet ehlidirler. İbâdiler için kişiler ve kabileler değil fikirler önemlidir. Bu sebeple Emevî – Haşimî kavgasına taraftar olmamışlar ve iki taraftan birisini desteklememişlerdir. İbâdiler, İbâdiyye adlandırmasını ...kabul etmek zorunda kalmışlardır. Eş'arî'de tüm bu tartışmalar ışık tutacak bilgileri bulmak imkansızdır.

<sup>34</sup> Ateş, orhan, " İbâdiyye Harici Bir Fırka mıdır?" s. 1-23, www. asead. Com. ISSN. 2148-9963

<sup>35</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 170

#### 4. Tarafsızlık Sorunu

Eş'arî, kitabında, fırkaları “nesnel olarak nakledeceğim; kendi şahsi görüşlerimi beyan etmeyeceğim” diye bir söz vermiştir.<sup>36</sup> Eş'arî, sözünde durmuş mudur? Hem durmuştur hem de durmamıştır. Yani Eş'arî imkansız başarımıştır. İbâdiyye fırkası hakkında kendisi tek kelime söylememiştir. Ama söylemek istediği şeyleri meçhul kimselere söylemiştir. İbâdiyye kaynaklarında yer almayan çok sayıdaki görüş meçhul (zamirler) şahsiyetler üzerinden İbâdiyye ile ilişkilendirilmiştir. Bu görüşü örneklendirecek olursak:

- Dediler ki<sup>37</sup>
- Bazısı dedi ki<sup>38</sup>
- Onlardan bazısı dedi ki<sup>39</sup>
- Bunların hepsi dedi ki...<sup>40</sup> vb, gibi meçhul ve nispetinin kime nereye gittiği belli olmayan zamirler kullanmıştır. Eş'arî “Dediler ki” diyor ama o diyenler kim belli değildir. “onlardan bazıları dedi ki” diyor ama o bazıları kim söylemiyor.
- Onlardan birçoğu dedi ki...<sup>41</sup>
- İbâdiyye mensuplarının bazıları dedi ki...<sup>42</sup>

#### 5. İbâdiyye Fırkasına Nispet Edilen Alt (Füru) Fırkalar

Eş'arî nasıl nerde ve ne şekilde teşekkül ettiklerine dair tek bir kelime dahi söylemeden, İbâdiyye'nin alt fırkalarını sıralar, Bunları,

- i. Hafsiyye<sup>43</sup>
- ii. Yezidiyye<sup>44</sup>
- iii. Harisiyye<sup>45</sup>
- iv. Ashab-ı Taat olarak belirler.<sup>46</sup> Eş'arî tarafından anlatılan bu fırkaları hiçbir İbâdi kaynakta bulmak mümkün değilken İbâdiyye'nin gerçeklerini de Makalat'da bulmak mümkün değildir. Eş'ari, bu fırkaya lider bulamamıştır.<sup>47</sup>

<sup>36</sup> Eş'arî, *Makalât*, “ Mukaddime “ c. I, s. 33.

<sup>37</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>38</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>39</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>40</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>41</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>42</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 173

<sup>43</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 170

<sup>44</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 170

<sup>45</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 171

<sup>46</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 171

<sup>47</sup> Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye beyne Firaki'l-İslamiyye*, s.14

### 6. İbâdiyye Fırkasına Nispet Edilen Batıl Sözler

Eş'arî, İbâdiyye fırkasına bazen doğrudan bazen de fûru fırkalar aracılığı ile "kişiyi dinden çıkaracak sözler" isnat eder. Nübüvveti, ahireti, zina gibi dinin temel esaslarını ve haramları inkâr eden fırkaların İbâdiyye fırkasına nispetini İbâdî araştırmacılar anlamakta zorlanırlar. Çünkü görüşlerin İbâdiyye ile irtibatı imkansız görürler.

İbâdiyye'nin Abdullah b. İbâd'ın imameti konusunda ittifat ettiğini söyler bu doğru değildir. Tüm İbâdi kaynaklar Abdullah b. İbâd'ı fırkanın çok değerli bir önderi görmekle beraber kurucu olarak İmâm Câbir b. Zeyd'i zikrederler. Hatta Abdullah b. İbâd'dan kendilerine intikal eden tek bir fetvanın olmadığını ileri sürerler.

Eş'arî, İbâdilerin kendilerine muhalif olanların şirk ve imandan beri olmak üzere kafir olduklarına inandıklarını söyler. Oysa tarihi realiteler bunu doğrulamamaktadır. Zira İmâm Câbir b. Zeyd gibi kurucu imamlar Emevî halifelerinin ardında namaz kılmışlardır. Günümüzde de İbâdiler hiç ayırım yapmaksızın farklı mezheplerin arkasında namaz kılmaktadırlar.<sup>48</sup> Nâfi b. Ezrak, kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir edince tüm İbâdiler onun lanetledi ve terk ettiler. Görülen şu ki ne başlangıçta ne de bugün İbâdiler ehl-i sünneti tekfir etmemiştir. Bir diğer husus İbâdiler, müminlere mezhepçi bir yaklaşımla bakmazlar. Onlar için kimin hangi mezhepte olduğu değil kişinin Kur'an ve sünnete mesafesi önemlidir.<sup>49</sup>

Muhaliflerin gizlice değil açıktan öldürülmesine cevaz verirler iddiası tarihi gerçeklere aykırıdır. Mis'ar b. Fedekî, sahabeden Habbâb b. Eret'in oğlunu ve gelinini öldürdüğünde<sup>50</sup> Ehl-i Nehrevân "biz Ali'den bunun için ayrılmadık" diyerek onu kovdular ve aralarına almadılar. Ehl-i Nehrevân'dan ayrılan Mis'ar b. Fedeki yine Eş'arî'nin beyanlarına göre Hz. Ali'nin komutanlarından Ebu Eyyub el-Ensarî'nin bölüğüne katılmıştır.<sup>51</sup>

İbâdiler, Eş'arî'nin kendilerine nispet ettiği fırkaları hiçbir İbâdî kaynakta yer almayan hayali iddialar olarak değerlendirirler.<sup>52</sup> Dolayısı ile bu iddia karşısında, fırkalara nispet edilen görüşler üzerinden İbâdiyye fırkasını eleştirmek en başta

<sup>48</sup> Bizatihi kendi yaşadığım bir anekdotu zikretmek isterim. Doktora çalışmaları esnasında tanıştığım bir İbâdî dostum (İsa Zekvânî) Türkiye'ye gezmeye geldi. Yaklaşık on gün ibadetlerimizi camilerde ifa ettik. İbâdî dostum sünneti imamların arkasında namaz kılmaktan sarf-ı nazar etmedi. Türkiye'den ayrılacağı gün, Akşam namazı için Yeşilköy Havalimanı mescidine girdik. İmam yoktu, Arap kıyafetli olunca arkadaşşıma imamlık teklif ettiler, o da kırmadı ve imam oldu. Ancak ellerini bağlamadığı için namaz sonunda neredeyse olay çıkacaktı. Arkadaşım büyük bir şaşkınlık yaşadı ve şöyle dedi "ben on gündür Türkiye'deyim ve camilerde sizin imamlarınızın arkasında namaz kılıyorum, ben size on gün dayandım hatta fazla kalsam yine sünneti imamların arkasında namaz kılmakta bir sakınca görmezdim. Ancak siz bana bir vakit dayanamadınız, bir Müslüman olarak bu durum beni çok üzdü. (Orhan Ateş)

<sup>49</sup> Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye beyne Fırak'ı-İslamiyye*, s. 9; El-Halîlî, *Mezhep Taassubu*, (trc. Orhan Ateş), s.

<sup>50</sup> İbn Sa'd, *Tabakât*, c. V, s. 189,1990; Muberrred, *Kâmil*, c. III, s. 1099; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 57

<sup>51</sup> İbn Düreyd, *İştikâk*, s. 347.

<sup>52</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 194.

anlamını yitirecektir. Buna rağmen İbâdî araştırmacılar hayali fırkalar ve görüşleri hakkında muhtasar değerlendirmeler yapmışlardır. Eş'arî, Hafsiyye fırkası için şunları söyler " şirk ile iman arasındaki fark yalnızca Allah'ı bilmektir. O'nu bilirse onun dışında Peygamberi, Cenneti ve Cehennemi inkâr etse de şirkten uzaktır. "<sup>53</sup> Yezidiyye fırkası, "Allah, Acemden bir resul gönderecek, Ona semada yazılmış bir kitap inzal edecek ve o Muhammed'in şeriatından başka bir şeriat inşa edecektir. Ehl-i kitap Muhammed'in şeriatını tasdik etmek şartı ile onun dinine girmese de mümindirler." Bu görüşlere İbâdiyye'nin onay vermesi mümkün değildir. Zira

- i. Ameli imandan bir cüz olarak kabul eder,
- ii. Günah işleyenlerin nimet küfrü içerisinde olduklarını söyler,
- iii. İbâdiyye, nasları literal okuyan bir fırka olarak tarif edilir. Bu durumda İbâdiler'in dinin temellerini inkar edenlerle aynı potada eritilmesi nasıl mümkün olabilir!

Harisiyye fırkasından olanların kader konusunda Mu'tezile gibi düşündüğünü ve onların İstitaanın fiilden önce olduğunu iddia ettiklerini söyler. Eş'arî, Harisiyye'nin bu konuda kendileri gibi düşünmeyen diğer İbâdî fırkaları tekfir ettiklerini ileri sürer. Bu konuda İbâdiyye'nin görüşleri bellidir. İbâdiyye dinin asıllarından olan bir meselenin inkârı halinde ancak küfür nispetinde bulunur. Furuatla alakalı konularda aslı inkâr etmeksizin yapılan teviller küfrü gerektirmez.

## 7. Kaynak Sorunu

İbâdî araştırmacılara göre Eş'arî görüşlerini sağlam kaynaklara dayandırma gibi bir sorumluluk taşımamaktadır. Eş'arî Hicrî dördüncü asırda otuz sene yaşadı. Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısında ile Hicrî dördüncü asrın ilk yarısında yaşayan İbâdî bilginlerle muasırdır. Buna rağmen ne kendi asrında yaşayan İbâdî bilginlerden ne de ondan önce yaşamış İbâdî bilginlerden ve görüşlerinden tek kelime bilgi vermemiştir.<sup>54</sup> Ali Yahya bu konuda şunları söyler: Eş'arî, "hakikate gözlerini kapayarak hayalindeki İbâdiyye'den bahsetmiştir."<sup>55</sup> Onlar için liderler ve görüşler icad etmiştir. Hatta uydurduğu bazı fırkalara isim bulamamıştır. Önceki makalat yazarlarının hatalarını tespit eden ve bunları ayıplayan Eş'arî'nin benzer hatalara düşmesi çok şaşırtıcıdır.

Eş'arî'den önce ve kendi asrında İbâdî bilginler, Hicaz, Irak, Şam, Cenup Cezire, Mısır, Basra, Yemen, Mekke, Medine, Ummân, Hadramevt ve Magrip gibi bölgelerde hadis, tefsir, fıkıh, kelam, usul-i fıkıh, tarih, siyret ve teracim kitapları

<sup>53</sup> Eş'arî, *Makalât*, c. I, s. 170

<sup>54</sup> Ali Yahya Muammer, *Eel-İbâdiyye beyne Fırakî'l- İşşamiyye*, s. 18,

<sup>55</sup> Ali Yahya Muammer, *Eel-İbâdiyye beyne Fırakî'l- İşşamiyye*, s. 18,

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

yazmışlardır. Ancak bu kaynakları Makalat'da bulmak mümkün değildir. Ali yahya Muammer İbâdî bilgileri yaşadıkları çağlara göre şu şekilde tasnif etmektedir:

### i. Hicrî Birinci Asrın İkinci Yarısı

- İmam Câbir b. Zeyd
- Cafer b. Es-Simak el-Abdî
- Ebu Sufyân Kanber
- Suhâr el-Abdî

### ii. Hicrî İkinci Asrın Birinci Yarısı

- Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme
- Dimâm b. Es-Sâib
- Ebu Nuh Salih ed- Dehhân
- Abdullah b. Yahya el-Kindî
- Cülendi b. Mes'ud el-Umânî
- Ebu'l Hattab Abdu'l-A'lâ el-Magâfirî
- Hilâl b. Uteyye el-Horsânî

### iii. Hicrî İkinci Asrın İkinci Yarısı

- Rebi' b. Habîb
- Ebu Sufyân Mahbûb b. Er-Rahîl
- Abdurrahman b. Rüstem
- Muhammed b. Banis
- Ebu'l-Hasan el-Abdalânî

### iv. Hicrî üçüncü Asrın ilk Yarısı

- Eflah b. Abdulvehhâb
- Abdulhalik el-Ferrânî
- Muhkem el-Huvvârî
- Muhanna b. Cayfer
- Musa b. Ali
- Ebî İsa el-Horâsânî

### v. Hicrî Üçüncü Asrın İkinci Yarısı

- Muhammed b. Mahbûb
- Muhammed b. Âbid
- Salt b. Malik
- Ebî Yakzân b. Eflah
- Ebî Mansur İlyâs

- Umrûs b. Feth
- Hûd b. Muhkem

#### vi. Hicrî Dördüncü Asrın ilk Yarısı

- Ebu Hazer Yağla b. Eyyub
- Ebu'l- Kasım Yezid b. Muhalled
- Ebu Harun Musa b. Hârun<sup>56</sup>

### B. Bağdadi, HAYATI, ESERLERİ VE İBADİYE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bağdadî eserini belli bir amaç doğrultusunda kaleme almıştır. O bu durumunu şu şekilde izah eder: “ Bana, Allah isteğinizden dolayı sizi mesud eylesin. Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına, bunlardan birinin kurtuluşa erip yüce cennete ötekilerinin de aşırılık yaparak derin bir çukur ve kızgın bir ateşe girecekleri hakkındaki Nebî'nin (sav) me'sûr hadisinin açıklamasını soruyorsunuz... kurtuluşa ermiş fırka ile sapık fırkalar arasındaki farkı göstermemi istiyorsunuz” Ben de bunun üzerine sağlam dinin ve doğru yolun ortaya çıkarılması ve bu yolun sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt edilmesi hakkındaki dileğimizin yerine getirilmesini gerekli gördüm.”<sup>57</sup>

#### a. Hayatı

Ebû Mansûr el-Bağdâdî: “Büyük İmâm”, “Üstâd”, “Kelâmcıların Hücçeti” gibi unvanlarla anılır. Uzun adı, Ebu Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, olan müellif el-Kutbî'ye göre<sup>58</sup> Bağdat'da doğmuş ve orada yaşamıştır. İlim tahsili için, Horasan'a, Nişâpûr'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Türkmen isyanına kadar Nişâpûr'da kalmış; oradan İsfereîn'e geçmiş ve ölünceye kadar da burada ikamet etmiştir. Hocası Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İsfereînî'den “usûlu'd-dîn” okumuştur. Hocasının ölümü üzerine, senelerce, onun Mescid-i Ukayl'deki yerine geçip derslerini devam ettirmiştir. 429/1037 yılında İsfereîn'de vefat etmiş ve hocasının kabrinin yanına defnedilmiştir.<sup>59</sup>

#### b. Eserleri

Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin çok sayıda eseri vardır.<sup>60</sup> Es-Subkî onun 15 eserini aşağıdaki şekilde sıralar. Kitâbu't-Tefsîr.<sup>61</sup> El-Kutbî ise, “Tefsîru'l-Kur'ân” şeklinde nakleder. 2. Kitâbu Fadâihi'l-Mu'tezile, Supp'da, “Fadâihu'l-Kaderiyye”;<sup>62</sup> Kitâbu Fadâihi'l-Kerrâmiyye. 4. Kitâbu'l-Fasl fî-Usûli'l-Fikh. 5. Kitâbu't-Tafdîli'l-Fakîri's-Sâbir 'ale'l-Ğaniyyi's-Şâkir. 6. Kitâbu

<sup>56</sup> Ali Yahya Muammer, *Eel-İbâdiyye beyne Firaki'l- İşşamiyye*, s. 19.

<sup>57</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, Beyrut 1982, s. 2

<sup>58</sup> Mevâridu'l-Hatîb, s. 43.

<sup>59</sup> eİ-Ensâb, 5, 151

<sup>60</sup> Târîhu Bağdâd, 11,391.

<sup>61</sup> British Museum Or. 7547 numarada kayıtlıdır. (Bk.: Supp. 1/667).

<sup>62</sup> (Bk.:Supp., 1/667). 3.

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

Tevîli Muteşâbihi'l-Ahbâr<sup>63</sup> 7. Kitâbu Nefyi Halkı'l-Kurân. 8. Kitâbu's-Sifât. 9. Kitâbu İbtâli'1-Kavl fî't-Tevellud. 10. Kitâbu'1-Meâd fî-Mevârîsi'l-İbâd. 11. Kitâbu Bulûği'1-Medâ fî-Uşûli'1-Hudâ. 12. Kitâbu't-Tekmile fî'1-Hisâb.<sup>64</sup> 13. "Kitâbu Usûli'd-Dîn"

### c. İbadiye Hakkındaki Görüşleri

Bağdadi'nin Havâric ve o çerçevede İbâdîlik anlatımı Eş'arîden farklı değildir. Bağdadî kitabının Üçüncü kısmını "sapık Fırkalara" ayırmıştır.<sup>65</sup> Bu kısmın birinci bölümünü Rafiziler'e<sup>66</sup> ikinci bölümü ise Havâric'e ayırmıştır. İbâdiyye'yi fûruları ile birlikte altıncı sırada ele alır. Havâric'in yirmi fırkaya ayrıldığını söylemesine rağmen yirmi iki fırka anlatmıştır. İbâdiyye'nin birçok fırkaya ayrıldığını; İbâdiyye'nin fûrularından Yezidiyye ve Meymuniyye fırkalarının gulat olarak İslam toplumunun dışına çıktığını belirtir. Bağdadi, Muhakkime-i Ulâ başlığı altında Tahkim'den, Muhakkime'nin Hz. Ali'den ayrılışından, Nehrevân'dan ve Muaviye'nin idareyi ele almasından sonraki sayısı sekizi bulan Haricî isyandan bahseder. Akabinde Ezrâkî'den başlayarak Haricî fırkaları, fûrularını ve görüşlerini anlatır.<sup>67</sup>

Ka'bî'nin verdiği bilgilerden hareketle Havâric'in ortak noktalarını şu şekilde beyan eder " Havâric Ali, Osman, iki hakemi, Cemel'e katılanları ve iki hakemin hükmünü kabul eden herkesi ve büyük günah işleyenleri tekfir etme ve zalim imama karşı ayaklanmanın gerekliliği hususunda birleşirler." Ek olarak büyük günah konusunda Necedat'ın tekfire karşı oluşundan dolayı Ka'bî'nin hata ettiğini Üstadı Eş'arî'nin verdiği bilgilerin daha doğru olduğunu bildirir.<sup>68</sup> Akabinde Muhakkimetu'l-Ulâ'dan başlayarak Havâric'in fırkalarını ve görüşlerini anlatmaya başlar.

Bağdadî'nin söylediklerinde tartışmaya açık çok husus bulunmaktadır.

#### 1. İbâdiyye'yi sapık bir fırka olarak görmesi,

Dinin tüm temel esaslarına iman eden ve bunu yaşayan bir topluluğu sapık fırkalar içerisinde zikretmesi mezhep taassubunun ve siyasetin olumsuz etkisi ve tevhit anlayışına aykırı bir durumdur. Günümüz İslam dünyası geçmişte atılan ayrılık tohumlarının zehirli meyveleri ile hasta halde ve tevhit anlayışından uzakta durmaktadır. İbn Abbas (ra) başta olmak üzere sahabe'nin övgüsünü kazanmış<sup>69</sup> İmâm Câbir b. Zeyd'in fıkhi ile amel eden bir topluluk nasıl sapık fırkalar arasında zikredilmesi düşündürücüdür.

<sup>63</sup> (Bk.: Supp. 1/667).

<sup>64</sup> Lâleli Kütüphanesi 2708 numaradadır.

<sup>65</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 54-93

<sup>66</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 12- 54

<sup>67</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 12- 56-62

<sup>68</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 61.

<sup>69</sup> İbn Kesîr, *el Bidâye, ve'n-Nihaye*, s. 159; Barûnî, *Muhtasâr Tarihu'l-İbâdiyye*, Tunus, 1938, 29; Baba Ammi, *Mu'cem A'lami'l- İbâdiyyin*, c. II, s. 109-111.

2. Ana fırka Muhakkime-i Ulâ'yı Ezrâkî'ye eşit bir fırka olarak değerlendirmesi:<sup>70</sup> Diğer Sünnî kaynaklarda olduğu gibi Bağdadî'de ana fırka Muhakkime-i Ulâ ile daha sonra ondan sudur eden fırkalar arasındaki ilişkiye ışık tutmamaktadır. Asıl ile fûrular arasında bir kafa karışıklığı vardır. Bu durum en çok da İbâdiyye fırkasını Haricî bir fırka olarak görmek isteyenlerin fayda sağlamaktadır.<sup>71</sup>
3. Hz. Ali'nin Tahkimle alakalı görüşleri<sup>72</sup>
  - a. Gayba dair haberler vermesi: Bağdadî'nin anlatımına göre, Ehl-i Nehrevân Hz. Ali'ye: "...Tahkim sözleşmesi yapılırken emiru'l-mü'minîn sıfatını niçin sildiğini sorarlar. Hz. Ali (ra) onlara şu cevabı verir: "Ben Hudeybiye günü Allah Resulünün (as) yaptığını yaptım....Allah Resulü, onlarla ilgili olarak böyle bir şeyin bir gün benim de başıma geleceğini haber verdi."
  - b. Ordusunun onda biri kadar olan bir muhalif topluluğa boyun eğmesi<sup>73</sup>

Hz. Ali'nin ordusunun onda birinden daha az bir grup yani Ehl-i Nehrevân, Tahkim'e gitmesi için Hz. Ali'ye (ra) baskı yapar. Hz. Ali baskılara tahammül edemez ve tahkime gitmek zorunda kalır. Bu anlatımda mantığa aykırı bazı hususlar vardır. Çünkü yüz bini aşkın Muaviye ordusuna karşı çıkan ve Cemal Ehlini savaş meydanında mağlup eden Hz. Ali'nin (ra) o kadarlık insandan korkması anlaşılır bir durum değildir.
  - c. Tahkimin yanlış olduğunu ileri süren Hz. Ali'nin bilerek yanlış bir kararı uygulaması ne kadar mantıklıdır!
  - d. Bağdadî'nin anlatımına göre Tahkim konusunda baskı yapanlar, pişman olur ve tövbe ederler. Daha sonra Hz. Ali'ye (ra) gelerek "biz hatamızdan döndük ve tövbe ettik sen de tövbe et" derler. Bu sözler halifenin üzerinden baskının kalktığı anlamına gelmektedir. Bu durumda halifenin yanlış karardan dönmesi gerekmez mi? Misal baskı sonucu bir arsayı satan kimsenin üzerinden baskı kalktığında o akit batıl olmaz mı?
  - e. Nehrevân savaşı başlamadan önce Hz. Ali, Ehl-i Nehrevân Ehlinin kılıçtan geçirileceğini ve sadece dokuz kişinin kalacağını kendi ordusundan ise sadece dokuz kişinin öleceğini belirtmesi<sup>74</sup> Kur'an'ı kerimin gayb ayetlerine aykırı aykırı bir durumdur.<sup>75</sup>

<sup>70</sup> Bağdadî, *Makâlât*, s. 54

<sup>71</sup> Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye beyne Fırakı'l-İslamiyye*, s. 9

<sup>72</sup> Abdulhamîd, İrfan, *Dirâsât fi'l Fırak ve'l-Akâid, Dâru't-Terbiye*, Bağdat 1967, 67; Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1972, 54

<sup>73</sup> Bağdadî, *el-Fark*, s. Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/935-6), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), 2. Basım, Kahire 1389/1969, I, s. 64.

<sup>74</sup> Bağdadî, *el-Fark*, s. 61.

<sup>75</sup> Neml 65, "De ki: Göklerde ve yerde **gaybı Allah'tan başka bilen yoktur...**"



## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

- f. Nehrevân savaşı sonrasında kalan dokuz kişiden çok geniş bir coğrafyada İbâdiyye ve diğer aşırı Haricî fırkaların yeniden ortaya çıkması imkanı mümkün olmayan bir durumdur.
- g. Nehrevân savaşından sağ kurtulan dokuz kişinin yaklaşık dokuz ayaklanmayı nasıl başarabildikleri de cevap bekleyen sorular arasında yer alır.

Mezhepler tarihi kaynaklarının polemik kitapları olduğu; hakkı ortaya çıkarmak için değil bir görüşü savunmak diğer görüşleri karalamak için yazıldığı unutulmamalıdır. Yazarlar bazen amaçlarına ulaşmak için gerçeği alt üst edebilmektedirler. Bağdadi kitabında bir görüşü savunmak diğerlerini çürütmek için vazifelendirildiğini kendisi ifade etmektedir. İbâdîlik konusunu üstadı Eş'arî'den gelen nakillere bağlı kalarak işlemiştir.

### Sonuç

İbâdiyye İslam'ın mutedil mezheplerinden birisidir. İmamı h. 22 yılında doğan hicri 92 yılında Basra'da vefat eden Ebu Şaşa Lakablî İmâm Câbir b. Zeyd'tir. İbâdî kaynaklar fırkanın Abdullah b. İbâd'a nispetini gayri kıyasi bulurlar. Abdulmelik b. Mervân döneminde yaşayan Abdullah b. İbâd, Hz. Peygamber'in sünnetinden ve ilk iki halifenin yolundan ayrılan valilere karşı amansız bir mücadele verdiğinden fırka içerisinde meşhur olmuştur.

İbâdiler kendilerini Ehl-ü Da've adını vermişlerdir. Fırkanın hakiki kurucusu Cabir b. Zeyd (ra) hayatta iken İbâdiyye ismi bilinmiyordu. Daha sonra İbâdiyye ismi yayılmaya başladı. İbâdiler de bu ismi kullanmak zorunda kaldılar. İbâdiler, kendilerini Haricî bir fırka olarak kabul etmezler. Onlar Haricî denildiği zaman hicri 64 yılında Muhakkime'den ayrılarak kendilerinden olmayanları tekfir eden Ezrâkî ve Sufriyye gibi fırkaları kast ederler. İbâdiyye kendisini Muhakkime'nin halefi olarak görür.

İbâdiler, İbn Mesut (ra) ekolünden ve aynı zamanda Basra'nin meşhur alimlerinden olan İmâm Cabir b. Zeyd'in (ra) ilim yolundan giderek erken dönemde çok sayıda alim yetiştirdiler, telif ve tedvin yaptılar. Fırkanın fikri müessisi İmâm Cabir b. Zeyd (ra) çok sayıda sahabenin övgüsüne mazhar olan bir fakihdir. Ondan sonra fırkaya imamlık yapan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Rebi' b. Habîb gibi liderler de devirlerinin saygın bilginleri arasında yer alırlar.

İbâdiyye, ümmetin iradesini çalarak hilafeti saltanata dönüştüren Emevî ve Abbasî idaresine karşı muhalefet etti. Dahilde şiddete baş vurmada İslam'ın kırmızı çizgilerini muhafaza etmeye çalıştı. Ancak meşru muhalefeti dahi caiz görmeyen idarecilerin baskısından kendisini kurtaramadı. Bazen fırka mensupları ağır işkencelere maruz kalırken bazen de sürgünlere uğradılar. İbâdiyye fırkasına yapılan en büyük kötülük kitabette yapıldı. Şahıslara

yapılan baskılar şahıslarla son bulurken kaynakların onlar hakkında söylediği gerçeğe aykırı beyanlar asırlarca onları baskı altında bıraktı.

Gerek Eş'arî gerekse Bağdadî de görüldüğü gibi meçhul şahıslar bilinmeyen topluluklar üzerinden İbâdiler'in gerçek fotoğrafı tahrif edilmiştir. İbâdî bilginler bu tahrifattan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: İbâdiyye Muhakkime ilişkisi; adlandırma konusu, fırkanın kurucu lideri, fırkanın kaynakları, vb. Bu ve benzeri konularda İbâdî kaynaklar itirazlar ile doludur. Ancak İbâdî olmayan araştırmacıların İbâdî kaynakları dikkate almadan yazmaya devam etmeleri İbâdîlik algısını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. İbâdî bilgin Ali Yahya Muammer bu durumu şu şekilde anlatır: Eş'arî ve Bağdadî gibi bilginlerin verdikleri bilgilerin çoğunluğu İbâdî kaynaklarda yoktur gerçek İbâdîlik ve onların haberleri de Eş'arî ve Bağdadî gibi bilginlerin kitaplarında yoktur.

### **Kaynakça**

- Abdulhamîd, İrfan, *Dırâsât fi'l Fırak ve'l-Akâid, Dâru't-Terbiye*, Bağdat 1967
- Ali Yahya Muammer, *Eel-İbâdiyye beyne Fırakı'l- İşşamiyye*,
- Ateş, orhan, "İbâdiyye Haricî Bir Fırka mıdır?" s. 1-23, www. asead. Com. ISSN. 2148-9963
- Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*, İstanbul 2013
- Baba Ammi, *Mu'cem A'lami'l- İbâdiyyin*, c. II.
- Bağcı, H. Musa, "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü", *DÜİF Dergisi*. Diyarbakır; 2000,
- Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Beyrut 1982
- el-Bağdadî, Ahmed b. Ali el-Hatib, *Târîhu'l-Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir el-Atâ, Beyrut, 1997, c. XI.
- Barûnî, *Muhtasâr Tarihu'l-İbâdiyye*, Tunus, 1938.
- el-Caberî, Şeyh Ferhan b.Ali, (2013) Resâilu İmâm Câbir b.Zeyd el-Ezdî Mektebetu ed-Damiri Saltanetu Umman (sayfa 134-136)
- Doğan, Hüseyin "Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Kelâmdaki Yöntemi Üzerine", *Kelam Araştırmaları* c. 11:1 (2013), ss.139-168.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur' ân ve Dureruhû*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.
- Ebu'l-Kâsım, Ali b. el-Hasen b. Asâkir ed-Dimeşkî, *Tebyînu Kizbi'l-Müfterî fi mâ Nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, Beyrut, 1416/1995.
- Belazurî, *el-Ensâbu'l-Eşrâf*, Dimeşk 1997
- El-Halilî, *Mezhep Taassubu*, (trc. Orhan Ateş), Bursa 2016

## MUHALİF FIRAK KAYNAKLARINDA İBÂDİYYE

الإباضية في مصادر الفرق المخالفة

Erkan Yar, "Eş'arî ve Metodolojisi", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. X, sayı: II, Elazığ, 2005, s. 19-47.

Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilafu'l-Musallîn*, (thk.Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Kahire 1905.

Fıçlalı, Ethem Ruhi, *İbâdîye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1972, 54

İb Sa'd, *Tabakât*, c. V,1990;

İbn Asâkir ed-Dimeşkî, *Tebyînu Kizbi'l-Müfterî fi mâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-*

İbn Kesîr, *el Bidâye, ve'n-Nihaye*, Mısır1356

İbn Nedim, *Fihrist*, Beyrut 1994, FLÜGEL baskısı.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul 2008.

Muberred, *Kamil*, c. III, Beyrut 1986.

Onat, Hasan, "Makalâtu'l-İslâmiyyîn", TDV. Ansiklopedisi, c. 27, s. 406.

Şemsuddîn Ebu'l- Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-'A'yân*, Mısır, 1996.

John Tosh, *Tarihin Peşinde*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Watt. W. Montgomery, "al-Ash'ari, Abu'l-Hasan", The Encyclopaediaojsl.am. (New Edition). Leiden, 1954-. I/694-695

Yörükan, Yusuf Ziya, *Ebu'l-Feth Şehristânî ve Mezheplerin Tedkikinde Usul*, Ankara 2002